

Peter Normann Waage:
Idéer till ett annorlunda samhälle
Om Rudolf Steiners tregrening

Den som en gång har blivit fascinerad av Rudolf Steiners idéer, slipper inte så lätt undan igen. I varje fall gäller det mig. Det var det filosofiska författarskapet som först fängade mitt intresse, senare företog jag under flera år mer eller mindre ytliga simturer i den ocean av cykler och föredrag han har lämnat efter sig, med varierande grad av utbyte — antagligen i likhet med de flesta som har fått upp ögonen för mannen.

Hans sociala idéer, eller »tregreningen« som han själv kallade dem, följde i början liksom med i bagaget. Det var min gode vän, författaren Kaj Skagen, som på den tiden då vi gav ut tidskriften *Arken* tillsammans (1978 — 1989) hade grepp om den sidan av Steiners verk. Men i förbindelse med arbetet på boken *Jeg vi og de andre — om nasjoner og nasjonalisme i Europa*, som utkom 1993, fick jag på allvar upp ögonen för den fruktbara potential som ligger i hans idéer också på det sociala området, och då särskilt i förbindelse med frågor knutna till ett mångkulturellt samhälle och nationalstatens sammanbrott.

Sedan dess har jag ständigt återvänt till tregreningen. Det senaste resultatet utgörs av min bok *Mennesket, makten og markedet. Rudolf Steiners sosiale idéer i møte med globaliseringen*, som utkom på norska 2002. 2003 kom den på tyska, och det är mycket möjligt att den också publiceras på svenska.

Artikeln *Ideer om ett annorlunda samhälle*, som tidskriften *Balder* nu trycker, är på många sätt ett tidigt utkast till den här boken, och kan läsas som en introduktion till den — eller som ett självständigt, avslutat verk. Jag anade ju inte att det senare skulle komma en bok då jag skrev artikeln, och jag hoppas och tror att den ska kunna ge mersmak, om inte på boken, så i varje fall till fortsatt arbete med Steiners idéer.

Av alla märkliga ord som Rudolf Steiner har infört i språket, måste »tregrening« vara det underligaste. Det är särskilt otydligt på norska, därför att »tre« och »gren« båda för in tankarna på botanik eller skogsdrift. Men oklarheten beror

inte bara på ordet. Tregrening, förklaras det gärna, tar sin utgångspunkt i att samhället är delat eller »förgrenat« i tre områden: kulturliv, rättsliv (eller politiskt liv), och näringsliv. Vart och ett av de tre områdena styrs av egna lagbundenheter: frihet vad gäller kulturlivet, jämlikhet för det politiska livet. Näringslivets styrprincip är broderskap, eller solidaritet. Bortsett från den uppenbara häntydningen på slagorden från den franska revolutionen, för den här definitionen in tankarna på skoltidens stiluppgifter: »Redogör för politik, kultur och ekonomi i dagens samhälle« — eller så associerar vi till dagstidningarna, som ju har sina politiska sidor, sina näringslivssidor och sina kultursidor.

Han understryker att det är lika dumt att tro att man kan skapa det slutgiltiga idealsamhället eller lösa alla sociala problem, som det är att tro att det räcker med att äta sig mätt en gång i livet.

Kanske grundtanken i tregreningen då är så enkel att till och med en genomsnittlig gymnasieelev eller tidningsredaktör kan förmedla den? Både ja och nej. Steiner insisterade på att tregreningen framträder utifrån verkligheten själv. Det han inriktar sig på — för att säga det paradoxalt — är att återupprätta den tingens egentliga och inneboende ordning som aldrig tidigare har existerat. Men, hävdar han, så mycket oklarhet, så många fördomar och en så stor förvirring har inträtt när det gäller samhället och de sociala frågorna, att det verkligen är svårt att förmedla det enkla och uppenbara. Jag är emellertid rädd att jag inte är den ende som vid genomläsning av Steiners utläggningar har förnimmelsen av att förvirringen har smittat över på Steiners egna förklaringar, som inte bara är kortfattade och skissartade trots de många trycksidorna, utan förmedlar en samhällsförståelse där de flesta av våra invanda föreställningar ställs på huvudet.

Det blir inte lättare av den status Steiner ger sina tregre-

ningstankar. I och med att de både skall vara en beskrivning av de lagar och rytmer som rent faktiskt föreligger i kulturliv, rättsliv och näringsliv, och skildra vägar till alternativa samhällsformer, blir övergången mellan skildringen av det som »egentligen« är och det som borde vara, flytande och svårgripbar. Steiner hade inte för avsikt att framlägga en utopi eller en teknik för hur samhället kan förbättras en gång för alla. Han understryker att det är lika dumt att tro att man kan skapa det slutgiltiga idealsamhället eller lösa alla sociala problem, som det är att tro att det räcker med att äta sig mätt en gång i livet. Han påpekar dessutom att detta att vilja förverkliga en färdig uttänkt samhällsmodell innebär att man trär sina egna abstrakta föreställningar över människornas huvuden, vilket i sista hand måste leda till att man vill förändra människorna, inte samhället.

Steiners utgångspunkt är den motsatta: För honom står individen, den enskilda människan i centrum; samhället bör organiseras så att det passar till och stöder individens möjligheter och förmågor.

Ledarna för det största utopiska experiment som har utförts i världshistorien, nämligen försöket att omvandla Ryssland till ett kommunistiskt paradys, bekräftar Steiners antaganden. Sovjetstatens herrar, från Lenin till Tjernenko, insisterade på att den »nya människan« måste skapas innan Sovjetunionen blev den utlovade lyckans land.

Steiners utgångspunkt är den motsatta: För honom står individen, den enskilda människan i centrum; samhället bör organiseras så att det passar till och stöder individens möjligheter och förmågor. Man måste bara förstå vad individen är och vad förmågorna består i. Därför siktar han inte mot någon detaljstyrning eller lösning av de problem inför vilka också framtidens samhälle kommer att ställa sina invånare; istället försöker han att peka ut en väg, ge en idé, som kan verka inspirerande också när det gäller att hitta praktiska svar på främmande och okända frågor.

Jag vill i det följande försöka att skissera grundelementen i tregreningen, sätta dem i samband med det samhälle vi känner, och prova att betrakta dem i relation till de sociala problem som omger oss. Avslutningsvis vill jag presentera den sida av tregreningen jag personligen finner vara den mest fruktbara. Jag har valt att behålla Steiners egen terminologi, även där den i rätt stor utsträckning kan ersättas med mer moderna fackuttryck. Särskilt i avsnittet om pengar kanske

någon kommer att uppleva det som förvirrande. Att ersätta Steiners begrepp med andra, kan verka frestande men skulle kunna leda förståelsen på villovägar.

Tregreningen i historien

Rudolf Steiner hade behandlat sociala problem före första världskriget, men det var först mot slutet av kriget, närmare bestämt 1917, som han framträdde med det som skulle utveckla sig till »*Tregreningen av den sociala organismen*«. Detta skedde i form av ett memorandum direkt riktat mot Västmakternas fredsplan, de så kallade 14 punkterna av den amerikanske presidenten Woodrow Wilson, och med en polemisk sidoblick på bolsjevikerna, som var i färd med att ta makten i Ryssland. Wilson argumenterade som bekant för den så kallade »nationernas självbestämmanderätt«. Hans idé var att organisera Mellaneuropa i nationalstater, baserade på det vi i dag skulle kalla etniska kriterier, i stort sett efter språk, och att införa ett parlamentariskt system. Han ville kort sagt ha det tillstånd vi har i dag, och som efter Sovjetunionens sammanbrott och Berlinmurens fall, är i färd med att bli samhällelig verklighet från Nordsjön till långt in i Asien.

Den här grundläggande ordningsprincipen känner vi från Norge: En centralregering som gärna har utgått från parlamentet, är i princip högsta myndighet när det gäller politiskt, kulturellt och ekonomiskt liv. Statens invånare talar i stort sett samma språk och eleverna följer nationella undervisningsplaner och lär sig i stort sett samma saker i alla skolor.

Steiner vände sig kraftfullt mot de Wilsonska planerna för organiserandet av Central- och Östeuropa. Han menade att de bara var en fortsättning av kriget med andra medel och att organiserandet av det dåvarande Habsburgsriket och Tyskland enligt Västmakternas modell skulle leda till ett anglo-amerikanskt världsherravälde. Istället borde samhällsstrukturen inom området anpassas till lokala förhållanden. Vi skall här nöja oss med att fastslå att han ville ersätta det centrala parlamentet, som hade hand om alla samhällets områden, med självförvaltning för näringslivet och kulturlivet, samtidigt som samhällets lagar skulle handhas på demokratiskt vis.

1919 utgav Steiner *Kärnpunkterna i den sociala frågan*, rörelsens huvudbok. Under året kom den i två upplagor på tillsammans 40.000 exemplar och väckte stor uppmärksamhet. Londontidningen Daily News skrev 16. september 1920: »Varje tänkande människa på kontinenten talar i dag om en uppseendeväckande bok, utgiven tidigare i år och skriven av en anmärkningsvärd man. Dr. Simons, [den tyske] utrikesministern, har betecknat det förslag som följer av boken som den enda möjliga vägen att undgå bolsjevismen. Dr. Benesch,

handelsminister i Tjeckoslovakien och en av småstaternas duktigaste och mest framgångsrika organisatörer, har boken liggande på sitt bord. Alla som har inflytande har läst den.»

Intressant nog fick tregreningstanken sitt starkaste stöd bland arbetarna, och det svagaste bland antroposoferna. Självt hävdade Steiner att tregreningen hade varit en prövosten för den antroposofiska rörelsen. Antroposoferna snubblade och föll. Något utpräglat socialt intresse fanns inte bland hans dåvarande anhängare.

Steiner höll föredrag, redigerade en veckotidning för tregreningen, arrangerade tal- och agitationskurser, kastade sig aktivt in i förberedelserna för folkomröstningen om huruvida Oberschlesien skulle vara polskt eller tyskt. Allt detta skedde medan Tyskland härjades av en social och ekonomisk kris utan like: Inflationen var galopperande, flera städer härjades av revolution. Under ett föredrag kunde man höra skott på gatan utanför. Steiner blev till en viss grad indragen i tumultet: Arbetare i Württemberg utformade ett upprop om att Steiner skulle in i delstatsregeringen för att själv genomföra tregreningen. På få dagar samlade de in 12.000 underskrifter. Steiner själv såg emellertid liten mening med aktionen: Det första han skulle göra om han blev vald in i regeringen, var att upplösa den. Åren 1919 till 1922 startades flera initiativ inspirerade av tregreningen. 1919 grundades den första Steinerskolan: för barnen till arbetarna vid Waldorf-Astoria cigarettfabrik. Den var ett direkt resultat av tregreningsidén och skulle utgöra fröet till en allmän frigörelse av pedagogiken och kulturlivet i förhållande till stat och näringsliv. Förhoppningen var att det skulle grundas tio eller fler skolor de närmaste tre månaderna. Det bildades ett tregreningsförbund som var öppet för folk från alla partier, ihärdiga försök gjordes att omorganisera näringslivet enligt den så kallade associationsprincipen.

Efter vart uppfattade både de nationalistiska och kommunistiska rörelserna tregreningen som ett hot. Den 22. maj 1922 utsattes Steiner för ett attentat från ett hitlergarde i München, hatiska angrepp på honom och rörelsen dök upp i pressen. Vid mitten av året avblåste Steiner allt agitationsarbete. Intressant nog fick tregreningstanken sitt starkaste stöd bland arbetarna, och det svagaste bland antroposoferna. Självt hävdade Steiner att tregreningen hade varit en prövost

sten för den antroposofiska rörelsen. Antroposoferna snubblade och föll. Något utpräglat socialt intresse fanns inte bland hans dåvarande anhängare. I ett annat sammanhang blev han emellertid tillfrågad om han verkligen trodde att det skulle vara möjligt att genomföra tregreningen på den tidpunkten och i det tillstånd av kaos som Tyskland befann sig i. Han svarade att han i realiteten inte hade sett någon möjlighet för det, men han kunde ha förbiset en möjlighet. Ett så litet hopp hade han alltså på genomförandet av projektet, men så viktigt menade han att det var att ingenting, inte ens en eventuellt förbisedd möjlighet, skulle förbli oprövad.

Tre maktfaktorer

Vad är det då som döljer sig bakom ordet »tregrening«? Vad var det Steiner tyckte var så viktigt att han närapå riskerade livet för det, även om chanserna att lyckas var de minsta tänkbara? Låt oss först slå fast vad tregreningen inte är. Den är inget program och har inte den mest avlägsna likhet med det vi annars menar med politiska partiprogram. Därför finner vi om och om igen uttryck som »denna eller liknande ideer« när Steiner talar om tregreningen. Därför hävdar han att tregreningen bygger på »livet självt«, den är inte uttänkt, men så att säga empiriskt begrundad. Och därför kunde han i ett föredrag 1919 säga: »Kanske blir det inte kvar en sten på en annan sten av det jag har talat om. Det har heller ingen betydelse. Det som betyder något är att man på ett eller annat sätt tar sig an tingen så som jag menar. Kanske kommer något helt annat ut av det. Men det rör sig just om ett frö till att ta tag i en eller annan del av verklighetens område och ärligt försöka att göra något som är inspirerat av tregreningen och inte av en grå teori eller en egoistisk fördom.«

Steiners skrifter och föredrag om tregreningen är ändå fulla av delvis detaljerade förslag och utredningar om allt från skattesystem, räntor och penningvärde, till tillämpning av lagar, domstolspraxis, egendoms- och arvsrätt, och pedagogik. För att citera Karl Brodersen: Det är som om Steiner kastar ut en massa agn i en älv i hopp om att någon nappar och greppar det han menar. Utgångspunkten är att varje samhälle bortsett från hur det i övrigt är beskaffat vilar på tre pelare: förhållandet mellan människorna och den yttre naturen eller den materiella omgivningen, förhållandet mellan människorna emellan och förhållandet mellan samhället och det den enskilde kan bidra med. Det första kallas näringsliv, det andra rättsliv och det tredje kulturliv. Var och en av de tre faktorerna har så att säga en mänsklig-själslig sida, som samtidigt kan kallas deras »lagbundenhet« eller »ledningsprincip«: För näringslivet är det broderskap, för rättslivet är

det jämlikhet och för kulturlivet är det frihet.

Dessa tre faktorer uppträder aldrig var för sig, de är samlade, så som varje människa vid varje tid uttrycker det han eller hon föddes med och det hon har tillägnat sig genom livet. Icke desto mindre är det viktigt att kunna hålla isär dem. Människan måste nämligen förhålla sig på tre olika sätt allt efter som den ena, andra eller tredje faktorn är den väsentligaste. Om inte kommer var och en av dem att kunna förslava människan och skapa kaos. Kulturliv, rättsliv och näringsliv är inte något som föreligger bara i skoluppsatser eller som objekt man omtalar i tidningen. De är tre i högsta grad reella maktfaktorer som måste organiseras så att de stöder människan och inte sig själva.

Utgångspunkten är att varje samhälle bortsett från hur det i övrigt är beskaffat vilar på tre pelare: förhållandet mellan människorna och den yttre naturen eller den materiella omgivningen, förhållandet mellan människorna emellan och förhållandet mellan samhället och det den enskilde kan bidra med. Det första kallas näringsliv, det andra rättsliv och det tredje kulturliv. Var och en av de tre faktorerna har så att säga en mänsklig-själslig sida, som samtidigt kan kallas deras »lagbundenhet« eller »ledningsprincip«: För näringslivet är det broderskap, för rättslivet är det jämlikhet och för kulturlivet är det frihet.

Låt oss därför kort betrakta våra tre enheter som maktprinciper i historien, för att få ett bättre grepp om vad som döljer sig bakom de slitna namnen: Den första faktorn som utvecklade sig var kulturlivet. I prästväldet, teokratien, så som vi känner det från Egypten, Babylonien, Indien och Aztekriket, var det den enskildes eller en gruppns inspiration som regerade samhället och dess invånare. Prästerna, eller de insiktsfulla, styrde. Eftersom härskarna uppgavs stå i kontakt med gudarna så accepterades deras rätt. Självfallet fanns även på den tiden både rättsliv och näringsliv, men allt var underordnat en överordnad andlig princip, som inte alla, utan bara några få utvalda förstod och hade tillträde till. I dag finner vi den här styrelseformen i det närmaste i Iran, där ett

andens verk, nämligen en roman, anses som så farlig att prästerskapet menar sig ha rätt att bryta alla internationella lagar och döma författaren till döden, trots att han varken är iransk medborgare eller har erkänt prästernas påstådda insikt. Kulturlivs-principen var också förhärskande i den gamla Sovjetunionen, där de påstått insiktsfulla partiledarna regerade över alla andra. Och till dem som undrar var friheten blir av i detta samhälle styrt av kulturlivet, måste vi svara att den finns där – för dem som förvaltar kulturlivet. Präster och partiledare har sin frihet i behåll när de tolkar och företräder uppenbarelsen, ja, det är just deras »fria«, alltså självständiga och allenarådande tolkningar, som styr. Att den övriga befolkningen lever i ofrihet hänger samman med att de är utestängda från kulturlivet.

Om vi ställer frågan var vi i dagens Norge finner genklang av en kulturlivsmakt, både i betydelsen människor som utifrån påstådd insikt reglerar de andras liv, och i betydelsen makt över kulturlivet, över det som kan uppstå i en människa för att så befrukta samhället, måste vi svara: Stortinget. Där stiftas inte bara lagar som sätter ramar runt kulturlivet, där fastslås strategier för hur den enskilde skall lotsas in på den rätta vägen. Där drar man upp riktlinjer för landets skolor – som ju just är den ort där människan skall lära sig att förstå, utveckla och formulera det som han eller hon senare kan befrukta samhället med. Vad gäller insikten, förs vi tryggt säga att den har ersatts av ett politiskt element. Det är antalet röster som får in representanterna i salen, inte deras eventuella begåvning.

Först i Hellas och Romarriket träder rättslivet, eller det politiska livet, fram som maktfaktor, och samtidigt uppstår den första tanken om demokrati, alltså tanken om att alla skall ha lika möjlighet till att påverka makten. Det skulle vara onödigt att påpeka att denna likhetstanke i praktiken bara förelåg som svag begynnelse: Slavar, kvinnor och obemedlade var utestängda från det politiska livet. Men icke desto mindre var upplevelsen av det politiska livets betydelse för människan mycket stark: De som inte kunde delta i beslutsprocessen räknades inte heller som människor. Aristoteles definierar människan som ett politiskt djur, ett djur som lever och tar aktivt del i samhället, eller mer exakt, i statsstaten, polis. Sokrates blev helt visst dömd till döden för en kulturlivsförbrytelse, men det faktum att han ställdes inför en »folksdomstol« och dömdes av »jämlikar«, ger oss ändå en föreställning om demokratins starka position i dåtidens Hellas.

Likhetstanken får sitt genombrott i och med den romerska rätten och det romerska statsmedborgarskapet under kejsar Caracalla (212). Det omfattade alla folkslag, oberoende av

var de bodde inom riket och oberoende av inbördes olikhet; omkring år 300, under Diokletian, blev Italiens invånare fråntagna de privilegier de fram till dess hade haft som »herrefolk« eller »urinivånare«. Och det är inget större problem att finna den plats i Norge där den politiska makten, lagstiftningen, breder ut sig – i varje fall rent principiellt: Även nu förs vi till Stortinget.

Det är ett uppseendeväckande, men lite omtalat faktum att de fysiska lagar som möjliggjorde den industriella revolutionen, ja till och med principen för ångmaskinen, redan var kända i antiken. De kom bara inte till användning, annat än som leksaker. Motiveringen var att de byggde på rörelser som var »mot naturen«, de var uttryck för hybris, människans övermod, och kunde därför bara föra olyckor med sig. Även om man kan hävda att antiken hade slavar och därför inte behövde maskiner, är det klart mer lönsamt med en maskin än med en massa slavar. Likväl utvecklades alltså inte maskinerna. Det skedde däremot i det som kallas den nyare tiden. Först med införandet av det moderna bankväsendet, industrialismen och den extrema arbetsdelningen framträder näringslivet verkligen som maktfaktor. Då försvinner vartefter alla andra hänsyn än de kapitalet kräver: Det mänskliga arbetet automatiseras och rensas från allt annat än lönsamhetsprincipen, kulturlivet blir en privatsak i negativ betydelse, det blir något som bara angår den enskilde och som har litet eller inget alls inflytande på samhället. Rättslivet blir ett bihang till näringslivet, samhällets lagar tar i första hand sikte på att upprätthålla lönsamheten, de är inte längre nödvändigtvis uttryck för någon moral.

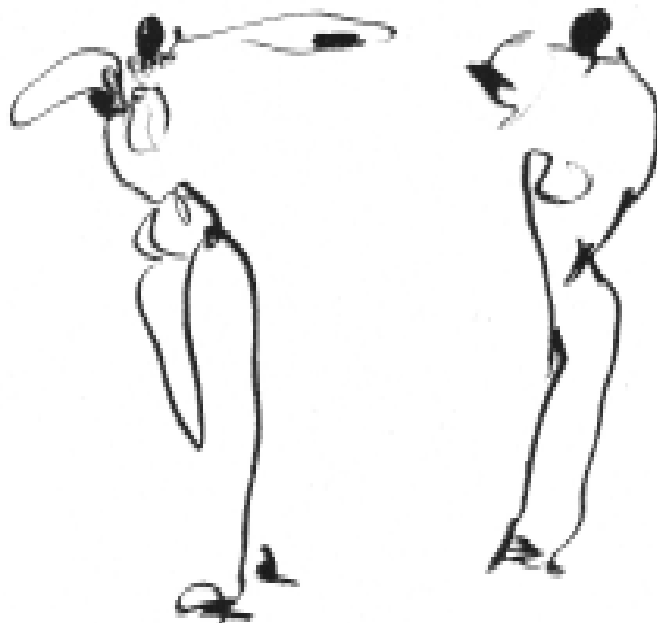
Och får näringslivet behärska de andra samhällsområdena, kommer all rättfärdighet, alla lagar, allt som kan begränsa kapitalismens omänskliga drivkrafter, successivt att försvinna. Det finns inget inom näringslivet som kan reglera det liv som utspelar sig mellan människorna. Därför upplevs näringslivets diktatur som så fruktansvärd.

Men allt detta känner vi till. Det är ju vårt samhälle det här rör sig om. Och frågar vi var i Norge näringslivets samhällsmässiga styrroder finns, så leds vi – i varje fall till en viss grad – återigen till Stortinget. Var det någon som efterlyste broderskapet? Det föreligger nu för första gången som realitet, om inte i människornas huvuden, så i den

faktiska, praktiska världen. För om man inte just precis blir snäll av att leva under kapitalismen, så kan man dock inte annat än att praktisera broderskap. Det moderna näringslivet följer alltid den lagen att man producerar ting för andra. Arbetsdelningen gör det fullt synligt att vi alla är beroende av varandra och de andras arbete. Ingen kan livnära sig på det man producerar själv, vi är beroende av att sälja det vi skapar, och köper de nödvändiga varorna av andra.

Likväl är det näringslivet som maktfaktor, inte som broderskapsalstrande element vi känner bäst, oberoende av vilket förhållande vi själva har till kapitalismen. Som Steiner påpekar, näringslivet kan inget annat än att förvandla allt till varor – människor, ideer, konst, pengar, allt blir varor. Och får näringslivet behärska de andra samhällsområdena, kommer all rättfärdighet, alla lagar, allt som kan begränsa kapitalismens omänskliga drivkrafter, successivt att försvinna. Det finns inget inom näringslivet som kan reglera det liv som utspelar sig mellan människorna. Därför upplevs näringslivets diktatur som så fruktansvärd.

Så här långt kan vi sammanfatta: När kulturlivet har övermakten, kommer den enskilde i andra hand i förhållande till den storhet som kallas »Gud«. När rättslivet har övermakten kommer den enskilde i andra hand i förhållande till den storhet som kallas »gemenskapen«. När näringslivet har övermakten kommer den enskilde i andra hand i förhållande till den storhet som heter »lönsamhet«. Kort

sagt: Varje gång ett av de tre elementen får regera på bekostnad av de två andra, lider människan som individ skada.

En ny maktens tredelning

Rudolf Steiner söker i sin tregrening utgångspunkten för att skapa en struktur som skyddar var och en mot maktövergrepp, och då inte bara formellt, utan konkret, ända in i det dagliga livet. Därför kan vi också beskriva tregreningen som en mer omfattande maktens tredelning än den vi känner i vårt nuvarande samhälle. Montesquieu (1689 - 1755) utarbetade principen om maktens tredelning i den utövande, lagstiftande och dömande makten. I Norge representeras de på pappret av kungen, stortinget och högsta domstolen. Dessa instanser tillhör emellertid mer rättslivet, eller det politiska livet, än de övriga maktområdena. Rudolf Steiners tredelning angår alla samhällets områden. Om samhället skall bli en plats för människan, och inte en plats där människan utsätts för övergrepp i en annan storhets namn, måste vart och ett av dess maktområden organiseras enligt sina inneboende lagbundenheter. Det gäller att sortera och utreda de nätverk var och en av oss är involverad i. Bara då kan människan verkligen bli människa, bara då kan samhället bli människans plats, så som Aristoteles på sin tid hävdade att det var. I det här sorterings- och omorganiseringsarbetet tar Steiner naturligt nog utgångspunkten i sin egen samtid. Ännu starkare än då domineras samhället i dag av näringslivets makt. Ja, denna dominans kännetecknar hela den moderna tiden.

Rudolf Steiner söker i sin tregrening utgångspunkten för att skapa en struktur som skyddar var och en mot maktövergrepp, och då inte bara formellt, utan konkret, ända in i det dagliga livet. Därför kan vi också beskriva tregreningen som en mer omfattande maktens tredelning än den vi känner i vårt nuvarande samhälle

Men nu får vi inte falla för frestelsen att tro att näringslivets eller kapitalismens framväxt bara är av ondo. Steiner beskriver hur kulturlivet i vår tid har förfallit till fraser och ideologier. Inte många kan uppleva någon verklighet i tankar, ideer och konst: Det verkliga befinner sig antingen utanför en, i form av ekonomiska lagar, eller så hör det till upplevelsernas och intryckens privatsfär. Moral och rätt

har skiljts från varandra, rättslivet står i näringslivets tjänst, moralen tillhör ett slags privat kulturliv. Mänskligt arbete har automatiserats, fragmenterats. Den arbetsglädje som följer av medvetenheten om att stå inne i en helhet, försvann då hantverkssamhället ersattes av industrisamhället. Arbetet ställs helt i näringslivets tjänst, och näringslivet styrs i sin tur av en kaotisk marknad, där den starkastes rätt gäller. Men: Då arbetsglädjen försvann, vaknade istället ett intresse för det offentliga livet, för ens eget och de andras väl och ve. En allmän längtan efter demokrati, påpekar Steiner, uppstod samtidigt med hantverkssamhällets undergång.

Ja, det lades inte bara grunden för ett demokratiskt organiserande av rättslivet, också kulturlivet frigjordes i ett visst avseende – i och med att var och en för sig i princip kan erövra de förmågor som hon behöver för att styra sitt eget liv. Han eller hon måste inte längre underkasta sig ett prästväld eller andra auktoriteter på kulturlivets område. Det vetenskapliga medvetandet är också ett barn av den nyare tiden. Då arbetaren »alienerades från sitt arbete» stöttes han tillbaka på sig själv, han blev stående så att säga med sig själv som endaste måttstock på vad som är sant och falskt, och insikten att det är den enskildes tänkande och erfarenhet som skiljer mellan sant och falskt kunde mödosamt bli allmängods. Parallellt med näringslivets triumf blev kulturlivet något som alla kunde få tillträde till i samma grad. Därmed ser vi hur den nyare tiden inte bara har fört fram näringslivet som allenarådande samhällsmakt, utan också har lagt grunden för att varje människa kan uppleva sig själv som en självständig, skapande och värdefull individ. Varje kulturell aktivitet kommer ur ett personligt initiativ, kulturlivet stöder och bekräftar den enskildes värdighet.

Det är på det här området människan måste finna sin ståndpunkt när hon skall sortera samhällets tre grenar och företa det vi kallade vardagens tregrening av makten. Det nuvarande kulturlivet är emellertid maktlöst och impotent som samhällsfaktor därför att människan inte ser sig som andligt väsen. Hon ser inte sig själv, litar inte på sig själv och bortförklarar alla sina andliga produkter. Vetenskapen är materialistisk, konst och kultur en lyx, något som befinner sig utanför verkligheten. Det är utsmyckning. Icke desto mindre är kulturlivet inte bara verksamt, det är det enda som är i stånd till att driva samhället och historien framåt. För Steiner är kulturlivet det ställe där ideerna förtätas till personlig och social verklighet, det är ett uttryck för förhållandet mellan samhället och det den enskilde kan bidra med.

Det är inte penningkapitalet som ändrar världen, men däremot kapital i betydelsen idéer. När det i kapitalistiskt språkbruk heter att en person eller institution är kreditvärdig, betyder det inget annat än att banken eller låneinstitutionen tror (credere betyder tro) på den eller de ledande personernas initiativ och ideer. Det här »kapitalet« verkar emellertid inom alla samhällsområden; både det politiska livet och näringslivet är i ständig förvandling, men det som åstadkommer förvandlingen är den del av kulturlivet som har förbundit sig med de andra områdena, som så att säga har gått i deras tjänst. Exempelvis är tolkningen av lagarna i rättsskipningen en del av det som leder till att rättslivet ändrar sig: Lagar omtolkas och ersätts eventuellt med nya allt efter som behoven förändras, och produktutveckling är en del av det som leder till ändringar inom näringslivet. Bättre eller annorlunda förbrukningsvaror utvecklas, också de för att täcka nya behov. Både tolkningen av lagarna och produktutvecklingen hör till kulturlivet, något vi skall återkomma till.

Politik och pedagogik

Eftersom kulturlivet har reducerats till privata nöjen och ideologier utan egen kraft, så har det verksamma inom kulturlivet ställt sig i de andra samhällsgrenarnas tjänst. Följden är att vi inte känner igen det produktiva som verksamt. Vi tror det är något extra utanpå världen, en »överbyggnad«, som det heter i marxistisk terminologi. Steiner påpekar att ett fritt kulturliv inte skulle vara något godtyckligt, det skulle snarare tendera mot att bli ett ställe där det andliga i en eller annan form framträder som »vetenskap om det andliga«. När kulturlivet frigörs och tas på allvar som samhällsmässig faktor då kommer också människans andliga sida att tas på allvar, vilket är den första förutsättningen för en vetenskap om det andliga.

Det här får inte missförstås därhän att »antroposofin« skulle bli en form av överordnad ideologi, då skulle vi ju bara föras tillbaka till ett slags prästvalde, med åsiktsterror och tankeförbud. Den moderna tiden präglas tvärt om av att alla har den förmåga som en gång bara prästerna påstod sig ha, därav också Steiners offentliggörande av det han kallar gamla mysteriehemligheter. Var och en har möjlighet och rätt att förstå eller avvisa dem.

En av Steiners definitioner av antroposofi är: »medvetenhet om mitt människoväsen«. En sådan medvetenhet kan bara uppstå där kulturlivet får utvecklas enligt sin egen lag, som är friheten, och där envar får möjlighet att ta sig själv på allvar. Det kan verka som om Steiner menar att när var och en för sig får utveckla och realisera de förmågor som

lever i honom eller henne, och när kulturlivet erkänns som en självständig och mäktig del av samhället, då kommer man samtidigt till en »medvetenhet om sitt människoväsen«.

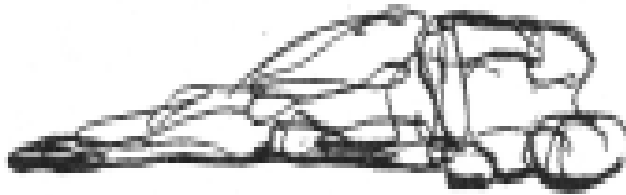
Att skapa samhälllig förnyelse som baseras på ansvarighet och medvetenhet, dvs att skapa ett samhälle som tar hänsyn till människan, inte till strukturer, traditioner eller pengar, är en pedagogisk, inte en politisk uppgift.

I sina skriftliga och muntliga utläggningar om tregreningen, i det lilla av praktisk verksamhet han fick möjlighet att starta, och som svar på frågan hur tregreningen skall genomföras, hänvisar Steiner till kulturlivet. I *Kärnpunkterna i den sociala frågan* påpekar han att den första förutsättningen för ett sunt samhälle är en frigörelse av kulturlivet från statens och näringslivets grepp. Den första Waldorfskolan startades som en del av tregreningsrörelsen, och hela idén kan sättas ut i livet »när tillräckligt många människor är genomträngda av den«, som han säger. Då kommer man också att hitta de praktiska lösningarna. Därmed är vi vid en ny och viktig punkt i Steiners samhällsreformatoriska tänkande: att han skiljer politik och pedagogik åt.

I våra dagar föreställer vi oss – i varje fall i det socialdemokratiska Skandinavien – nästan automatiskt att det är politikens uppgift att styra invånarna så att förhållandena läggs tillräta för att samhället skall kunna ändras till det bättre. För Steiner betyder det att vi förnekar vår egen skaparkraft: Det är vår egen omyndigförklaring och en mild, men icke desto mindre verkningsfull diktatur vi lägger allt till rätta för. Att skapa samhälllig förnyelse som baseras på ansvarighet och medvetenhet, dvs att skapa ett samhälle som tar hänsyn till människan, inte till strukturer, traditioner eller pengar, är en pedagogisk, inte en politisk uppgift. Socialitet och ansvarsmedvetenhet kan inte inympas utifrån, de är egenskaper som måste växa fram inifrån. Det kan bara ske om människorna får möjlighet att utveckla sina inneboende förmågor, och på så sätt uppfostras till fria människor. Det är ingen slump att en ny pedagogik blev den viktigaste frukten av tregreningsarbetet.

Kulturlivet

Låt oss därför ta kulturlivet som utgångspunkt i vårt försök att sortera vardagen i de tre grenar Steiner talar om. Det

Teckning: Kristina Saxon Grant

omfattar bland annat pedagogik, konst, forskning, produktutveckling, ja arbetsverksamhet som sådan – som ju är realiserandet av människans möjligheter och förmågor – sättet man praktiserar jordbruk och läkekonst på, lagtolkningar och domslut. Kort sagt: Kulturliv är beteckningen på alla former för verksamhet och aktivitet som har sitt ursprung i den enskilda människan. Vad som här är »sant« eller »falskt« är en personlig angelägenhet och vid varje tidpunkt uttryck för den enskildes personlighet och kunskap. Slagordet om frihet i kulturlivet har sin grund i att bara friheten kan utgöra det element där människan så att säga kommer till sig själv och utvecklar sig. Detta betyder exempelvis att alla pedagogiska institutioner måste organiseras av föräldrar, eventuellt elever eller studenter, och pedagoger, utan inblandning från stat eller näringsliv. Pensumet skall inte styras av det som är nyttigt för ett tänkt framtida näringsliv, men av de förmågor och önsknings som föreligger hos de inblandade parterna. Likväl får vi inte glömma att de här institutionerna som arbetsplatser och som delar av hela samhällsorganismen tillhör både näringsliv och rättsliv. De förmedlar varor och tjänster, och måste följa de lagar som gäller för arbetstid mm i samhället som sådant.

Av samma skäl argumenterar Steiner för att arvsrätten till förmögenheter, mark och produktionsmedel bör avskaffas. Det är lika absurt att ärva en fabrik som det är att ärva en professur.

Eftersom produktutveckling och arbetsförmåga hör in under kulturlivet menar Steiner att det snarare bör föreligga bruks- och förvaltningsrätt till produktionsmedlen än traditionell äganderätt. Det är en persons förmågor som skall

avgöra om hon är lämpad till ett arbete, inte hennes position i det ekonomiska livet. Av samma skäl argumenterar Steiner för att arvsrätten till förmögenheter, mark och produktionsmedel bör avskaffas. Det är lika absurt att ärva en fabrik som det är att ärva en professur. Arvingen bör i varje fall bevisa sitt intresse och sin duktighet innan han eller hon övertar. När det gäller ackumulerad förmögenhet anser Steiner att den likaledes efter en viss tid bör föras tillbaka till gemenskapen och inte tillhöra arvingarna i generationer. Han tänker sig en ordning som liknar den som i våra dagar gäller för intelligensens verk (t.ex litterära eller musikaliska verk, ö.a.), där bruksrätten till ackumulerade värden efter en viss tid blir allmän egendom. Överföringen av lagarnas tolkning och domslut från det vi traditionellt kallar det juridiska livet till kulturlivet kommer bland annat innebära att den anklagade kan välja sin egen domare, inte bara försvarsadvokat. Det här är särskilt viktigt i mångkulturella områden, där den anklagade kan garanteras en domare som känner hans kulturella bakgrund.

Rättslivet

Även om de samhällsgrenar Steiner betecknar med »kulturliv« griper långt in i det vi vanligtvis skulle kalla rätts- och näringsliv, blir det tillräckligt med fenomen kvar som tillhör dessa två fält. Rättslivet omfattar polisväsendet och det vi i dag väl skulle kalla välfärdsordningar, att alla har rätt till skolgång, sjukvård, pension osv. Vidare hör arbetsmiljölagarna till rättslivet: regleringen av arbetstid, arbetsförhållanden osv. Som deltagare på rättslivets område är den enskilde spänd mellan rättigheter och plikter: Staten garanterar rättigheterna, plikterna har man gentemot samhället och sina medmänniskor.

De sanningar som råder på rättslivets område är inte personliga angelägenheter, så som är fallet inom kulturlivet. De kommer fram genom enighet eller omröstningsresultat.

Ingen med vett och förstånd i behåll skulle väl hävda att exempelvis högertrafiken har utgått från en personlig övertygelse eller uppenbarelse. Icke desto mindre har det katastrofala följderna om en eller annan bryter denna överenskommelse. Tvärt emot vad som gäller inom kulturlivet, där istället ett försök att tvinga den enskilde att förneka sin djupaste övertygelse vore katastrofalt. I motsats till kulturlivets sanningar gäller rättslivets lagar och regler lika för alla – samtidigt som alla myndiga människor har lika rätt att delta i lagstiftningsprocessen. Den lagstiftande församlingen tänker sig Steiner bestående av människor som valts av befolkningen genom vanlig rösträtt.

Steiner talar också om lön som en rättighet, lön är inte betalning för arbetskraft. Ja, det faktum att ens arbetskraft behandlas som vara, är något av det mest anstötliga en människa kan uppleva. Det är ett arv från slav-samhället, och som Marx också påpekade, leder det till att människan själv behandlas som ett ting.

Skenbart överraskande hävdar Steiner att pengar hör in under rättslivet. Pengar är ingen vara, men ett »rättsgiltigt dokument« som ger innehavaren rätt till varor och tjänster. Steiner talar också om lön som en rättighet, lön är inte betalning för arbetskraft. Ja, det faktum att ens arbetskraft behandlas som vara, är något av det mest anstötliga en människa kan uppleva. Det är ett arv från slavsamhället, och som Marx också påpekade, leder det till att människan själv behandlas som ett ting. Steiner tillfogar att det dessutom medverkar till att arbetaren mister tron på att kulturlivet kan vara något självständigt. Erfarenheten ger ju vid handen att ens eget människovärde, ens egen prestationsförmåga, behandlas som vara, följaktligen kan inte ens den egna subjektiva värdigheten vara något självständigt utan är beroende av produktionsprocessen. För att avhjälpa det här måste man förstå lön som en rättighet, något man får helt bortsett från vilken position man har i näringslivets kretslopp.

Steiner var antagligen den förste som påpekade att alla har rätt till underhåll, men det är en insikt som inte längre är radikal. För att åter dra en linje till vår tid kan vi konstatera att dagens arbetslöshet till stor del är av strukturell art. Den följer av en teknisk utveckling som går mot att låta maski-

nerna ta över efter människorna. Värdeskapandet är inte längre beroende av hur många människohänder som arbetar, utan av hur mycket energi som brukas. Den postindustriella världen är på god väg mot ett fyra femtedels-samhälle, där en femtedel av arbetskraften räcker till för att skapa de värden alla lever av. I en sådan situation måste förhållandet mellan lön, underhåll och arbete tas upp till ny värdering. Det sker också. »Medborgarlön« eller »grundlön« är sedan länge ett viktigt tema i EU, och dryftas av både den tyske filosofen Jürgen Habermas och Norges eget »Unge Venstre«.

I själva verket snyltas det på ett helt annat område. Den teknologi som skapar arbetslösheten är frukten av generationers forskning. Det är på sätt och vis människotankar som arbetar i teknologins redskap, tankar som tänkts i det förgångna, och som i lika liten grad tillhör koncernchefer som arbetare eller arbetslösa.

I USA har Jimmy Carters tidigare säkerhetsrådgivare Zbigniew Brzezinski kombinerat tanken om en minimiintäkt med uttrycket »tittytainment« sammansatt av »tit« och »entertainment«: »brösthållning«. Han har inte så mycket kvinnobrostens sexuella betydelse i åtanke, som deras förmåga att ge rogivande mjölk. Han föreställer sig att den del av befolkningen som tvingas till en minimiexistens och inte får plats inom den lyckliga och produktiva femtedelen, skall hållas i schack med lugnande underhållning, alltså genom ett perverterat »kulturliv« som totalt behärskas av ett lika perverterat näringslivs intressen (se Martin/Schumann: Globaliseringsfällan). Vi får här nöja oss med att slå fast att Brzezinskis idé torde vara ett tillräckligt bevis på hur vanvettigt och omänskligt det är att vilja organisera ett samhälle utan att ta hänsyn till kulturlivets krav på frihet.

Vi behöver inte gå till USA för att finna föreställningen om grundlön förvandlad till karikatyr. I vår egen socialdemokratiska värld har vi länge praktiserat ett slags minimiintäkt. Den har bara stigmatiserats genom att kallas för »trygghet«, med den följderna att mottagaren tvingas in i en moraliserande och byråkratisk labyrint. Ut ur den slipper han eller hon inte utan att mer eller mindre uttalat stämpas som något mindervärdigt som inte är en hel

människa – därför att personen ifråga inte säljer sin arbetskraft, utan är lat och »snyltar«.

I själva verket snyltas det på ett helt annat område. Den teknologiska som skapar arbetslösheten är frukten av generationers forskning. Det är på sätt och vis människotankar som arbetar i teknologins redskap, tankar som tänkts i det förgångna, och som i lika liten grad tillhör koncernchefer som arbetare eller arbetslösa.

Pengar

Inga idéer om samhället kan förbigå pengarnas oerhörda inflytande. Steiner har behandlat pengar och ekonomiska teorier i flera föredrag. På den ena sidan påpekar han att pengar betyder makt över andra människor. När man har pengar i händerna, råder man över andra människors arbetskraft. På den andra sidan är han inte i närheten av att drömma om ett samhälle utan pengar. – Med våra erfarenheter i dag skulle det räcka med att påminna om att det penninglösa samhället var Pol Pots stora idé. Det var försöket att skapa en nation utan arbetsdelning och med primitivt varuutbyte som skapade folkmyrdet i Kambodja. Samhällsekonomin är som den nu är organiserad så, att processerna blir opersonliga, medan den första förutsättningen för att samhället skall bli människornas och inte penningens ort, är att den mänskliga medvetenheten tar tag i rodret. Pengarna i dagens samhälle jämför Steiner i Nationalekonomiska Kursen med vilda, otämjda hästar. Så som pengarna uppför sig och behandlas är det som om vi skulle försöka att rida en häst utan att tämja den först. Pengarna uppför sig irrationellt, de tar makten över människan och kastar snart av henne, släpar henne efter sig eller välter sig över henne. Det nödvändiga tämjandet börjar med att man förstår vad pengar är. Som redan nämnts är de först och främst rättsdokument. De erkänns av alla och de garanterar ägaren att han eller hon kan skaffa sig värden motsvarande penningbeloppet.

När jag betalar för ett par skor, inte med en filthatt, men med pengar, skriver Steiner, ger jag skomakaren något som han i sin tur kan köpa varor för. Men skomakaren kan också göra något annat med dem. Han kan använda sina förmågor och begåvningar till att skapa något nytt, vare sig det nu är en skomaskin eller ett mindre handfast andens verk. Han kan också låna ut pengarna till någon annan som vill starta ett företag, eller så kan han ge bort dem, till exempel till sina barn, som behöver en utbildning. Här har vi berört några av de viktiga och mycket olikartade funktioner pengarna har i samhällsekonomin, och som Steiner delar upp i begreppen »köpepengar«, »lånepengar« och »gåvopengar«. Han säger i nämnda föredragskurs att det skulle behövas »månadslånga«

undersökningar och förklaringar för att åhörarna helt och fullt skall förstå skillnaden mellan dessa funktioner; vi skall ändå försöka oss på en skiss och tar utgångspunkten i att Steiner även i de här redogörelserna hävdar, att han bara tar fram faktiska företeelser men som är dolda, och lyfter upp dem i medvetandet.

Köpepengar utbyts »på marknaden« mot varor och tjänster, och på arbetsplatsen mot arbetsprestationer; lönen ingår i köpepengarna. I denna funktion, eller roll, har pengarna alltid ett konkret värde, som motsvarar den vara eller den tjänst man byter till sig. (Steiner talar samhällsekonomiskt: Med »värde« menar han inte talet som står skrivet på pengarna, men det realvärde pengarna kan skapa). Drivkraften på det här området är konkurrensen, och resultatet är en anhopning av pengar hos enskilda, låt oss säga vår framgångsrike och duktige skomakare.

Nu kan han ta av sitt överskott och investera i ett annat företag. Han lånar ut pengarna till en människa som övertygar honom om att hon har en bra idé. I detta ögonblick förvandlas pengarna till lånepengar, vilkas värde (inte det nominella, men det de har i samhällsorganismen) måste mätas på ett helt annat sätt än då de var köpepengar. De motsvarar inte längre middagsmaten som mättar skomakarens familj varje dag. De motsvarar förväntningar och förhoppningar om en eller flera människors förmågor. »Kredit« betyder som vi vet tilltro. »Det avgörande är att när lånepengarna kommer i cirkulation, då griper den mänskliga anden och det mänskliga tänkandet in,« skriver Steiner. »Det här ger lånepengarna deras värde«. Han tillfogar att man för att få en föreställning om de olika sedlarnas reella värde, nästan borde skriva på dem om de lånats ut till en ekonomisk idiot eller ett ekonomiskt geni. Idioten kommer sannolikt slösa bort dem, de går förlorade utan att skapa fler värden; geniet kommer att lämna efter sig ett blomstrande företag.

Så kan vår skomakarmiljonär upprätta ett legat för en del av pengarna, exempelvis för utbildningen av konstnärer. Och gör han det inte, måste han ändå ge bort en del av förmögenheten, i form av skatt. I båda fall rör vi oss nu över till gåvopengarnas område. Skatt är en form av påtvingade gåvor, och gåvopengarna har det största värdet i samhällsekonomin. Mottagaren slipper att arbeta för dem, så som det hade varit nödvändigt om det hade rört sig om köpepengar, eller betala tillbaka dem efter en viss tid, som då det hade varit lånepengar. Nu glider pengarna så att säga friktionslöst in i det värdeskapande som utgör samhällsekonomin – oberoende av om de för med sig omedelbart värdeskapande eller lägger grunden för att en eller flera konstnärer en gång i framtiden skall kunna producera något.

Teckning: Kristina Saxon Grant

Pengarna måste datumstämplas, hävdar Steiner. Det skulle avlägsna de sjukdomar och lidanden som räntesystemet skapar, och motsvara de krav en världsekonomi ställer.

Om emellertid låne- eller gåvopengar används som köpepengar, exempelvis genom att vår skomakare tar av överskottet och höjer sina arbetares löner, då skadas hela det samhällsekonomiska kretsloppet. Högre löner leder i nästa instans till högre priser, som i sin tur tvingar upp lönerna. Det är därför ytterst viktigt att pengarna får lov till att genomgå stadier som köpepengar, lånepengar och gåvopengar. Bara på så sätt kan de återföras till samhället som underlag för nytt värdeskapande. Det här är inte lätt, inte minst därför att det häftar en egenhet vid vårt penningssystem: Som lånepengar förräntas pengarna. Skomakaren kräver räntor av låntagaren, och kan råka ut för ny profit efter att ha investerat i sin väns idéer. Ja, har vännen riktig otur, kan han gå i konkurs innan lånet är återbetalt, och måste kanske arbeta resten av livet för att betala något som redan har upphört att existera i verklighetens värld. Därtill kommer att vi ännu tänker i nationalekonomiska termer, medan vi lever i en världsekonomi. Oregelbundenheter i den nationella ekonomin, prisstegringar och konjunktursvängningar, är man van att kunna rätta till genom att importera de varor som har blivit för dyra hemma, exportera de varor det råder överflöd på, eller genom att

investera pengarna i utlandet för att undgå inflation – just så som man gör med vår egen oljefond. Men det här är bara möjligt förutsatt att vi lever i avsöndrade ekonomiska områden. Den tiden är förbi. Nu importeras och exporteras inte bara varor, utan halvfabrikat, råvaror och kapital. Världen har själv blivit en enorm, slutet ekonomisk enhet. Vi måste därför hitta andra regleringsmekanismer för ekonomin.

Pengarna måste datumstämplas, hävdar Steiner. Det skulle avlägsna de sjukdomar och lidanden som räntesystemet skapar, och motsvara de krav en världsekonomi ställer. Han menar inte att myntenheten skall förlora värde över tid, han talar alltså inte om inflationens gynnsamma verkningar. Han talar om att de konkreta pengarna skall kunna genomgå samma åldringsprocess som de varor de bytts mot på marknaden. I sin »ungdomstid« lämpar sig pengarna bäst som köpepengar, därefter ägnar de sig som lånepengar, innan de »dör« in i gåvopengarnas värld – och skapar nya värden för framtiden. Tanken är inte så originell som man skulle tro. På Steiners tid föreslog tysk-argentinaren Silvio Gesell något liknande. Senare har bland andra ekonomen John Maynard Keynes varit inne på motsvarande idéer. Gesells tankar praktiserades faktiskt i 30-talets Österrike. I Wörgl tryckte man lokala pengar, frischilling, som man fick betala 1 % ränta för i månaden. Den som hade kvar sedeln i slutet av månaden fick gå och köpa ett slags frimärke, som klistrades på sedeln för att den skulle fortsätta att gälla. Ingen ville bli sittande med »svarte petter«. Man gjorde sig kvitt pengarna så fort som möjligt. »Den lilla avgiften ledde till att envar som fick betalt i frischilling, använde dem så snart han kunde,

innan han använde sina vanliga pengar«, skriver den tyska ekonomen Margit Kennedy: »Invånarna i Wörgl betalade till och med skatten i förskott för att slippa betala avgiften. Inom loppet av ett år hade de 5000 fria schillingarna cirkulerat 463 gånger. På så sätt hade de skapat varor och tjänster till ett värde av cirka 2.300.000 schilling. Samtidigt som många av länderna i Europa slet med stigande arbetslöshet, gick andelen arbetslösa i Wörgl under detta ena år ned med 25%.« Experimentet avskaffades därför att det hotade nationalbankens monopol. Den förbjöd tryckandet av lokala pengar.

Den tyske ekonomen Dieter Suhr har i *Alterndes Geld* utvecklat Steiners koncept i en annan riktning. Han argumenterar för ett system där låneräntan ersätts av en likviditetsavgift, vilket kort uttryckt innebär att det inte är låntagaren som betalar för att kunna använda en annans pengar en viss tid, utan den kapitalstarke som betalar för att spara pengar han eller hon inte använder. Det rör sig alltså om en negativ ränta, som i ett visst avseende kan jämföras med de avgifter man i dag betalar till banken – systemet är bara mycket mer omfattande, därför att det skulle förvandla pengarna från att vara de mest attraktiva ägodelar man kan tänka sig, till de minst attraktiva. Ingen skulle sträva efter att sitta med förmögenheter som långsamt går mot upplösning. Dessutom skulle det här vända på penningströmmen. Så som det är nu, går det en förlamande ränteström från dem som har ideer om hur pengarna kan användas, och som därför lånar dem, till människor med kapital som de inte kan använda själva, utan lånar ut. Med negativ ränta skulle strömmen gå i motsatt riktning. Suhr påpekar vidare att ett system med likviditetsavgifter skulle främja omloppet av lånepengar och gåvopengar, som på så sätt förs tillbaka till det egentliga värdeskapandet – därför att de skulle hjälpa människor med att utveckla sina ideer. Som pengar betraktade förvandlas de från överskottsformåner till köpepengar i omlopp – och utvecklar sin natur som »broderskapets« förmedlare. John Maynard Keynes kom med en liknande idé om negativ ränta under namnet »*carrying costs*«, en avgift på pengar som inte användes. Under andra världskriget föreslog han att det skulle införas straffräntor för internationella finansinstitutioner, såsom Den internationella valutafonden, när deras penningmängd översteg en viss gräns. Förslaget fick inget beaktande. »Det är inte de nya tankarna som är svåra«, skriver Keynes. »Svårigheten består i att slita sig loss från de gamla.«

Näringslivet

Näringslivet bärs av det rättsdokument som kallas pengar. Vi är i dag vana vid att hänsyn till profiten omfattar och behärskar snart sagt alla livets områden – den bestämmer kunskapsmättet för

sexåringarna när de börjar skolan, den bestämmer till stor del lagstiftningen, och den behärskar förhållandet mellan staterna. Steiner begränsar näringslivet till att omfatta produktion, distribution och konsumtion. Det som produceras, distribueras eller förmedlas och därefter förbrukas, kan emellertid vara vad som helst, för vi får inte glömma att vi inte talar om avdelade bås i samhället, utan om aspekter hos alla samhällsfenomen. Vi är inne på näringslivets område när vi betraktar det som produceras som vara.

Den här artikeln är en vara. Den betalas till ett visst pris. Läsaren har betalt en summa för den och resten av tidskriften. De pengar, eller de »rättsgiltiga dokument«, som ni har lämnat ifrån er, ger alla samma rättigheter att läsa, men inte att bestämma vad jag skall skriva, innehållet tillhör kulturlivet. Men när det har producerats, och överläts till er, har det blivit vara. Som nämnts kännetecknas en vara av att den produceras för andra, inte i första hand för en själv. Det skulle inte heller ha varit särskilt roligt att bara skriva för sig själv. I vårt fall har varan producerats efter en viss slags överenskommelse, med tidskrifts-

Teckning: Kristina Saxon Grant

redaktionen som mellanled. Denna har förhoppningen om att det finns en efterfrågan, eller ett behov för varan.

I det vanliga näringslivet är det den så kallade marknaden som bestämmer om en vara produceras eller inte. Den här marknaden kallar Steiner irrationell och kaotisk, och han vill ersätta den med så kallade associationer, förbindelseled mellan förbrukare och producenter, som i gemenskap kommer fram till vilka behov som föreligger och vilka möjligheterna är att producera det ena eller det andra. Fastställandet av priser skulle också bli en uppgift för associationerna. Den något banala jämförelsen med hur den här artikeln har förmedlats kan ge en aning om vilka mekanismer Steiner menar skall ersätta marknaden. Visst skall näringslivet vara självförvaltande och utveckla sig utan statligt ingripande, men det rör sig inom vissa ramar: på den ena sidan begränsat av naturgrundvalen, där det också har sin utgångspunkt, på den andra sidan av rättsväsendet, eller lagarna. Det här betyder exempelvis att en produktion kan vara aldrig så lönsam, men måste ställas in om den bryter mot lagen – jfr. dagens marknadsbegränsning: Det hävdas att »marknaden« bestämmer, men en rad handelsvaror är förbjudna även om de skulle vara lönsamma, som t ex heroin.

Vi måste också föreställa oss att associationer skall kunna ta aktiv del i produktkontrollen. För övrigt är det inte svårt att se att näringslivet utifrån sig självt tenderar mot associationer. De större nationella och de flesta internationella koncernerna utgör något som liknar Steiners associationer. Både Norsk Hydro, Orkla och andra stora aktörer på hemmamarknaden består av olika företag och koncerner, som dels producerar varor och tjänster åt andra i »associationen«, dels framstår som symbiotiska sammanslutningar av helt olika näringslivsföretag.

Sedan Adam Smiths tid har man talat om »frihet i näringslivet«, ett uttryck Steiner eftertryckligt sätter på plats genom att påpeka att det inte är som människa man njuter gott av friheten i näringslivet, bara som innehavare av egendom och värden.

Dessutom ordnar koncernerna daghem och andra välfärdstjänster åt de anställda. Liknande sammanslutningar fanns också på Steiners tid, och han pekade på att sådana associationer utgör ett särskilt hot, om de inte balanseras av ett fritt kulturliv. Sker inte det, uppstår en tvådelning, inte tredelning av samhället: på den ena sidan näringslivsgiganter,

på den andra sidan en lagreglerande stat. Åter försvinner människans plats, kulturlivet, och med det människan själv – som blir en slav under manipulerande krafter utifrån, förslavad av »tittytainment«.

Sedan Adam Smiths tid har man talat om »frihet i näringslivet«, ett uttryck Steiner eftertryckligt sätter på plats genom att påpeka att det inte är som människa man njuter gott av friheten i näringslivet, bara som innehavare av egendom och värden. Dessa sätts i omlopp och rör sig i ett visst avseende fritt. Men människan själv berörs inte av den här friheten. Näringslivets ledningsprincip är inte frihet, utan broderskap, som också måste uppfattas som gemenskap. Att blanda in en frihetsprincip från kulturlivet, kan inte annat än göra skada. Friheten tillhör den enskilde; näringslivets »sanningar« kan bara uppfattas och förverkligas av gemenskapen, av associationer – som skall träda in med förnuft där nu marknadens vilda konkurrens regerar.

Bland näringslivsassociationernas viktigaste uppgifter hittar vi förmedlingen mellan låntagare och långivare, och fastställandet av priser på varor och tjänster. Det här bör aldrig överlåtas åt den enskilde, det är en uppgift för en gemenskap, för organ som representerar produktions-, distributions- och förbrukarintressen. I det här sammanhanget måste man också lära sig att se på lönen inte bara som en utgift, utan som ett underlag för framtida intäkter: Utan lön finns ingen som kan köpa varorna. På det hela taget är en rättfärdig fastställning av priserna ett grundkrav hos Steiner – något som vi i vår globaliserade ekonomi skulle ha de bästa förutsättningar för att förstå. Underbetalning och skev världsekonomisk fördelning hindrar oss från att lösa miljöproblemen och driver flyktingar till den rika delen av världen.

Steiner påpekar att associationerna, alltså näringslivsorganen, kan sträcka sig långt ut över statsgränserna, och att näringslivet i de olika länderna utmärkt väl kan samarbeta utan att staternas intressen involveras, dvs utan att konflikter som måste uppstå de näringsdrivande emellan får militära konsekvenser. Därför att tiden då man kunde tala om en nationalekonomi är över, kan man inte knyta näringslivets intressen till staternas intressen. Näringslivet måste bygga ut sina egna nätverk av associationer, som går över statsgränserna. Sker inte det, kommer näringslivets globala intressen ständigt att hota med att utlösa nya krig – eller så blir staten näringslivets tjänare. Också ett sådant påstående verkade nog mera radikalt på Steiners tid än nu, då snart sagt alla varor vi har att göra med inte bara har producerats av andra, utan dessutom också i utlandet. Här är vi tillbaka vid tregreningen som ett alternativ till nationalstatstanken, och vid den punkt där jag personligen har fått störst inspiration genom Steiners tankar.

Etniska konflikter

Ur en aspekt framstår tregreningen som ett bland många misslyckade samhälleliga reformförsök, den har fått sin plats som kuriositet i ett historiskt museum, och de idéer Steiner försökte att bekämpa så intensivt, de har segrat. Men betraktar vi saken från en annan sida, ser vi att den här segern är mer än tveksam. Ingen kan sägas ha önskat sig de samhällsförhållanden som växte fram efter första världskriget, det gäller både för kapitalismen i väst och den tidigare Sovjetunionens socialism. Inte heller kan man påstå att nationalstatsprincipen har skapat ett humant samhälle. Tvärtom, ju mer man insisterade på att den kulturella anknytning som nation eller etnicitet betecknar, skall bestämma över det politiska livet och över näringslivet, desto större sociala katastrofer har utlösts. Vi behöver bara tänka på Adolf Hitler, som var en konsekvent anhängare till Woodrow Wilsons idé om »nationernas självbestämmanderätt«, eller på den så kallade »etniska rensningen« på Balkan och på de inrikespolitiska utmaningar samtliga väst-europeiska länder står inför i samband med så kallade »problem med dem från främmande kulturer«.

Rudolf Steiner utvecklade sina idéer mot bakgrund av förhållandena i den mångkulturella staten Österrike-Ungern, som hyste åtta större nationaliteter, av vilka ingen var i majoritet. Hans projekt kan ses som en kamp mot principen en nation – en stat, som i våra dagar är den rådande. Ändå är samtliga stater i Västeuropa kanske mer mångkulturella än någonsin. Bara i Tyskland finns fler nationaliteter än nationer i FN. Berlin har 181 nationaliteter, där den största minoriteten utgörs av omkring 150.000 turkar. Det är en turkisk storstad, också efter turkisk måttstock. Till och med ett så ängsligt land som Norge har så smått fått känna av de problem som uppstår när kultur, rättsliv och ekonomi skall kopplas ihop på det sätt man gör i en nationalstat, samtidigt som invånarna är mångkulturella.

»Då kommer två olika kulturer, den tyska och den polska, att kunna utvecklas vid sidan av varandra i enlighet med sina livskrafter, utan att den ena behöver frukta att bli våldtagen av den andra, och utan att statens polismyndighet tar parti för den ena eller andra.«

Steiner kämpade intensivt för att bevara Europas mångkulturella form. Som tidigare nämnts engagerade han sig i folkomröstningen om huruvida Oberschlesien skulle tillfalla Polen eller Tyskland. Han och hans tregreningsrörelse argumenterade för att Oberschlesien skulle bli en oberoende

föregångare för tregreningen. Som sådan skulle det kunna påverka hela Europas utveckling, och visa att de problem som härjade Oberschlesien egentligen var av allmän-europeisk art. Området skulle förbli självständigt till dess att grannstaterna hade infört den samma tregreningen. I *Upprop för att rädda Oberschlesien* rekapitulerar Steiner huvudpunkterna i tregreningen, och fortsätter: »Bara genom en sådan uppdelning av de sociala organismerna i Europa kommer det ekonomiska kretsloppet kunna utvecklas enligt sina egna lagbundenheter oberoende av politiska statsgränser. På samma sätt blir det obegränsade kulturella utbytet möjligt mellan medlemmarna i en folkgrupp som är åtskilda av politiska gränser, om kulturlivet frigörs från staternas maktpolitik. Till dess att en sådan sund tregrening av den sociala organismen genomförts på de olika statsterritorierna i hela Europa, kan heller inte frågan om Oberschlesien få en verklig lösning. Just i Oberschlesien ropar förhållandena efter en sådan tregrening. Här kämpar två kulturer, två folkindividualiteter som är invädda i varandra om utvecklingsmöjligheter. Skolväsen och rättskipning är de viktigaste ämnena som utgör en grogrund för stridigheter. Bara genom kulturlivets befrielse kan just i Oberschlesien de här brännande frågorna komma till en lösning. Då kommer två olika kulturer, den tyska och den polska, att kunna utvecklas vid sidan av varandra i enlighet med sina livskrafter, utan att den ena behöver frukta att bli våldtagen av den andra, och utan att statens polismyndighet tar parti för den ena eller andra. Varje nationalitet kommer inte bara att grunda egna utbildningsinstitutioner, utan också egna förvaltningsorgan för kulturlivet, så att konflikter blir uteslutna. Och om också näringslivet i Oberschlesien lösgör sig från den statlig-politiska makten, så kan näringslivets problem betraktas i förhållande till den alleuropeiska ekonomin, och lösas genom överenskommelser mellan de näringsdrivande i de olika länderna.«

»På det här området kommer man inte ens till början av en saklig betraktelse så länge man tror man kan tala om folkens frihet eller befrielse utan att man baserar sig på den enskilda människans individuella frihet.«

Våra dagars Europa har likartade problem som Oberschlesien hade då. Får de inte rentav krigiska konsekvenser, hotar de både välfärdsstaten och samhällsstrukturen. Därför kan inte bara Bosnien, utan också dagens Norge lära av Steiners ansträngningar. Kravet om nationell frigörelse, eller

»etnisk« självutveckling, är alltid konkret, och riktar sig sällan eller aldrig mot upprättandet av en egen stat. Det rör sig om rätten att få tala sitt språk, praktisera sin religion, leva i enlighet med sina vanor och traditioner. En förståelse för kulturlivets befrielse skulle i stor utsträckning kunna tillmötesgå dessa krav. Samtidigt kommer erkännandet av att minoriteterna i samhället har rätt till skola och gudshus och andra kulturella aktiviteter kunna skapa en solidaritet med ett gemensamt rättsliv, dvs staten, därför att minoritetsbefolkningen upplever att staten också beskyddar dess rättigheter. Därmed kan det uppstå en politisk gemenskap som inte bygger på en gemensam kultur, något som är en första förutsättning för att ett mångkulturellt samhälle inte skall falla isär i olika ghetton. Vad gäller oss betyder det här att en fortsättning av påtvingad kristendomsundervisning i grundskolan, ett fortsatt nej till muslimsk skola och ett förhinder av moskébyggen där de muslimska invånarna önskar bygga, inte kan annat än att driva ut betydande delar av den muslimska minoriteten ur samhällsgemenskapen och in i avsondrade, mer eller mindre fanatiska och i värsta fall kriminella ghetton. Om däremot den norska statsmakten visar att den beskyddar också deras kulturella intressen, då kommer den enskilde både att uppleva att han eller hon kan utvecklas i överensstämmelse med tro och tradition, och känna medansvar för en gemensam stat. Först då kan den så mycket omtalade »integrationen« fullbordas – mellan jämbördiga människogrupper. Och detta just därför att två av Steiners tre samhällsområden skiljs från varandra, nämligen statsmakten och kulturlivet.

Etisk individualism

Steiners utgångspunkt i tregreningen är organiserandet av de samhälleliga institutionerna så att människan får möjlighet att utveckla sina förmågor och behålla sin värdighet. »Våra dagars allmänmänniska förhållanden och de frågor om folkens befrielse som hänger samman med dem«, skrev han 1917, »kräver att man tar utgångspunkten i människornas individuella frihet. På det här området kommer man inte ens till början av en saklig betraktelse så länge man tror man kan tala om folkens frihet eller befrielse utan att man baserar sig på den enskilda människans individuella frihet. Folkens befrielse ger sig med nödvändighet av verklig individuell frihet, därför att den infinner sig som en naturlig följd av den sistnämnda.«

Steiner hävdade att *Kärnpunkterna i den sociala frågan* var en utvidgning av hans filosofiska huvudverk *Frihetens filosofi*. Där utvecklar han begreppet »etisk individualism«, en ansvarsfull självständighet gentemot traditionella moralis-

ka och etiska påbud. De problem som vi sjuttio år efter Steiners död står inför har sin rot i en tilltagande modernisering och globalisering. Inte mycket av traditioner eller gamla recept duger. Den enskilde är utlämnad åt sig själv och måste ta ställning till förhållanden och fenomen som är okända för den traditionella moralen och de välprövade, men kanske föråldrade samhällsinstitutionerna.

Till och med de som är de mest konservativa och dogmatiska, tvingas av verkligheten till »etisk individualism«. Rudolf Steiner tog sin utgångspunkt i och riktade sig till individen som moralens och samhällets bärande kraft. Just samma individ riktar sig tidens utmaningar mot, också såtillvida att inte heller Steiners tregrening kan fungera som norm eller recept. Det rör sig snarare om en vägvisare som pekar i en riktning man kan gå för att lösgöra från gamla tankevanor och därmed försöka att komma i takt med utvecklingen. Kan man inte ge Steiner rätt i annat, bör man åtminstone säga sig vara enig om att nya problem inte låter sig lösas med program som är så utslitna och välprövade att de glider in överallt utan att passa någonstans och egentligen borde finnas på historiska museet. Då är det bättre att försöka se genom glasögon som har placerats på museum utan att verkligen ha prövats. Det kan hända att de öppnar ögonen för andra överraskande lösningar.

Peter Normann Waage

Denna artikel är en utvidgad och bearbetad återgivning av ett föredrag författaren höll i Forum Berle 6. mars 1996.

Utvald litteratur Rudolf Steiner:

Die Kernpunkte der sozialen Frage (GA 23) (Översatt till norska, danska och svenska)

Nationalökonomischer Kurs (GA 340) (på svenska: Nationalekonomisk kurs 2003)

Nationalökonomisches Seminar (GA 341)

Die Befreiung des Menschenwesens als Grundlage für eine soziale Neugestaltung (GA 329)

Soziale Zukunft (GA 332a) (på svenska: Social framtid 1999)

Wie wirkt man für den impuls der Dreigliederung des Sozialen Organismus? (GA 338)

Andra källor:

Tidsskriften Arken nr. 1 - 2 1980

Margit Kennedy: Pengar utan ränta och inflation - ett bytesmedel som tjänar alla (Göteborg 1993)

Hans-Peter Martin/Harald Schumann: Die Globalisierungsfälle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand (Hamburg 1997) (Finns på svenska)

Rudolf Mees: Et andet syn på penge (København 1993)

Dieter Suhr: Alterndes Geld. Das Konzept Rudolf

Steiners aus Geldtheoretischer Sicht (Schaffhausen 1988)